

ЗАЙМЕННИКИ Я І ТИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ ПОЕТИЧНОГО СВІТУ ОКСАНИ ЗАБУЖКО

У статті представлено розгляд концепцій займенникової семантики, а саме проаналізована поетична семантика займенників Я і ТИ та співвідносних із ними присвійних займенників; визначено найуживаніші референти семантизації займенника Я («особистісне Я», «функціональне Я», «зіставне Я», «Я ліричного персонажа», «опредметнене Я», «Я уособленого персонажа»), що розкривають індивідуальність поетичного світу Оксани Забужко у контексті постмодерного світу на матеріалі поезії збірки «Вірші», де вміщено краці твори з доробку Оксани Забужко за 1980–2013 роки.

***Ключові слова:** особові займенники, дейксис, постмодерний текст, ліричний герой, контекстуальна семантика.*

Шаренко Ю.А. Местоимения Я и ТЫ как репрезентанты поэтического мира Оксаны Забужко. *В статье рассматриваются концепции семантики местоимений, а именно анализируется поэтическая семантика местоимений Я и ТЫ и соотносительных с ними притяжательных местоимений; определяются наиболее используемые референты семантизации местоимения Я («личностное Я», «функциональное Я», «соотносительное Я», «Я лирического персонажа», «Я-предмет»), которые раскрывают индивидуальность поэтического мира Оксаны Забужко в контексте постмодерного мира на материале поэзий сборника «Вірші», куда вошли лучшие произведения Оксаны Забужко за 1980–2013 года.*

***Ключевые слова:** личные местоимения, дейксис, постмодерный текст, лирический герой, контекстуальная семантика.*

Sharenko U. O. Pronouns I and YOU as representatives of poetic world of Oksana Zabuzhko. *This article studies conceptions of nouns semantization, namely analyzes poetic semantics of pronouns I and YOU and their correlative possessive pronouns; determines the most commonly used referents of semantization for pronoun I (“personal I”, “functional I”, “contrastive I”, “I of the lyrical character”, “objective I”, “I of the embodied character”) that disclose individual poetic world of Oksana Zabuzhko in the context of postmodern world based on the material of the poems by Oksana Zabuzhko.*

***Keywords:** personal pronoun, deixis, postmodern world, lyrical hero, contextual semantics..*

Дослідники літературного постмодерного простору фіксують як його визначальну рису момент зламу усвідомлення людиною себе, сенсу свого буття і сутності світобудови. Вони відзначають, що мистецтво позбавляється старих кодів та канонів, підлягає іронічному переосмисленню цінностей, кидає виклик статичності. Таким чином формується нова мистецька свідомість, у якій творчість представлена як нестримувана фантазія, ява, асоціація, вона наділена новими формами, смислами. Це сприяє подальшому рухові культури, її динамічній еволюції.

Одним із мовно-естетичних виявів культурної еволюції є актуалізація феномена автора як творця власного світу. Таким світом у постмодерні є текст. Автор же стає творцем персонального, суб'єктивно існуючого, індивідуального світу з його архетипами, образами, ситуаціями. Через текст проявляються власні концепти буття та світосприймання творця, у центрі яких знаходиться його «его» [5: 256].

Дослідник проблем поезики Ю.М. Тинянов визначав ліричного героя як образ поета чи легенду, що його огортає, як «життєву роль, особу, наділену визначеністю індивідуальної долі», психологічний портрет, набагато більше завершений та визначений, ніж сам автор, відкритий майбутньому та минулому (безкінечний у потенціалі своїх можливостей) [10: 171].

У традиційній лінгвістиці акцентувався формальний та семантичний аспекти «існування» образів автора: Я прозаїчного твору зазвичай пов'язується із оповідачем, а друга особа ототожнюється із читачем. У ліричній поезії Я і Ти настільки умовні, що дослідники поетичних текстів інколи трактують різні Я як «образ ліричного героя», а ТИ (формально: адресат) навіть не піддається будь-якому узагальненому визначенню.

Витворення автором власного, світоглядного, сюжетно-ситуативного, герменевтичного світу-тексту реалізується різноаспектною інтерпретацією смислових акцентів [5: 268], зокрема визначених вживанням особливого класу слів – займенників.

На роль і функції займенників, передусім займенника Я, звертало увагу багато як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів. Поетику прономінативів вивчали Л. Булаховський, В. Виноградов, П. Дудик, Л. Мацько, О. Селіверстова, Т. Сільман, Ю. Тинянов, В. Чабаненко, Д. Шмельов та ін. Однак мова лірики сучасної української авторки Оксани Забужко, позначена постмодерним іронічним переосмисленням духовних цінностей, відкриттям нових форм та смислів, у такому ракурсі не вивчалася.

Актуальність цієї статті полягає в необхідності подальшої розробки проблеми вивчення смислових акцентів, утілених семантико-стилістичними категоріями такого специфічного дискусійного класу слів, як займенники, у художньому тексті на матеріалі поетичних творів постмодерної літератури, у якій висвітлюється сучасне трактування філософії буття через призму антропоцентризму.

Відтак, метою статті є виявлення особливостей реалізації стилістичної, образотворчої функції особових займенників 1 та 2 особи та співвідносних із ними присвійних займенників як конденсаторів смислових домінант у мові лірики Оксани Забужко.

Предмет вивчення – функціонально-сміслова навантаженість зазначених вище займенників як засіб вираження внутрішнього світу автора в ліричних текстах поетеси.

Матеріалом дослідження послужили поезії збірки «Вірші», де вміщено кращі твори з доробку Оксани Забужко за 1980–2013 роки.

Займенник – одна з найбільш своєрідних у семантичному плані груп слів. Складність їх семантики зумовила виникнення принципово різних концепцій розуміння займенникового значення.

Починаючи з ХХ століття поширюється думка про неоднорідність граматичних категорій займенників, а тому обґрунтовується можливість розподілу займенників між іншими частинами мови [6: 46]; відома також спроба виділити займенники в окремий лексико-семантичний тип слів, до складу якого, вслід за В.В. Виноградовим, І.Р. Вихованець зараховує

лише предметно-особові займенники та похідні від них, оскільки ця частина займенників «залишається поза системою живих граматичних класів», а близькість до іменників «не змогла стерти в цих словах граматичної своєрідності, притаманної особливому класу займенників», інші ж дослідник розподілив між частинами мови як такі, що «злилися з категоріями прикметників, прислівників, сполучників, часток» [2: 255].

Щодо функціонального призначення займенників, то семантична специфіка цього лексико-граматичного класу слів виявляється в таких функціях: дейктична (вказівна), анафорична (зумовлена контекстом) і кванторна (кількісна) [3: 145]. Зазвичай, займенники розглядаються як засоби дейксису. О.В. Падучева вважає займенники лексико-семантичним класом слів, у значення яких входить або посилення до акту мовлення, або вказівка на тип співвідношення висловлювання із дійсністю. Займенники, що містять посилення на учасників комунікативного акту чи мовленнєвої ситуації, називаються дейктичними, вони локалізують й ідентифікують особи, співвідносять їх із конкретним комунікативним контекстом [7: 154].

Серед дейктичних займенників зазвичай виділяють два преференційних семантичних класи: особові займенники 1-ої і 2-ої особи, які є об'єктом дослідження у нашій статті. Вони посідають особливе місце в мові поезії, зокрема займенник Я тісно пов'язаний зі способом вираження ліричного героя.

Виділяють шість випадків семантизації займенника Я, коли референтами виступають: «особистісне Я», «функціональне Я», «зіставне Я», «Я ліричного персонажа», «опредметнене Я», «Я уособленого персонажа».

У ліриці Оксани Забужко «особистісне Я» реперезентується дуже рідко, майже не конктеризується хронотопною атрибутикою, зазвичай безіменне, сензитивне. Наприклад: *... Це я знов була хвора: я чула, як сливи росли (Тьмарилось світу...); Надворі дощ, а я без парасольки. І поки я спускалася по сходах, Єдина думка висвердлила мозок, Надворі дощ, а я ж без парасольки... (Надворі дощ...); Я й зими не пригадую зовсім — лиш очі сльозило білим. Цілу зиму — бо мала виснажливу працю: тебе любила (Постскриптум). «Особистісне Я» поетеси, попри свою безіменність, орієнтоване на маніфест, на прояв себе в зовнішньому світі: Я не знаю жодної з воєн, Яку б самохть починала жінка. (Про рукостискання) Десь я збилася. Десь зі стоду. Десь не на ті я звернула сходи. / А я скажу Вам, що я сама... / Я зараз співатиму з носом розпухлим (Мололог Офелії).*

Семантика «функціонального Я» реалізується в осмисленні свого призначення, власної ролі в різних сферах існування. У цьому разі контекст допомагає окреслити життєву позицію, місце, напрям пошуків свого Я: *Чи я у цьому світі зайва, чи світ знезацька постарів? / А я, у ньому (трамвай) затопивши хвостату й злу комету дня, молилась нишком... (Нічний трамвай).* Іноді «функціональне Я» наближається до «Я особистісного»: *Благословляю жінку, яку я тобі дарую. / Це я відливаю її для тебе зі слів ясних (Автопортрет без ревнощів).* Тип «функціонального Я» в Оксани Забужко характеризується високою емоційною навантаженістю, внутрішньою силою, незламністю,

духовною свободою: *Тільки я, навіть голос зірвавши, усе-таки буду хрипіти... / Не мене приміряти на ваші сумні манекени! Доки відзвук мій болісний Між обвалами спин не затих... / Коли я, на якімсь повороті зірвавшись, не приземлюсь (Це не ваша печаль); Я малюю те все, що зникало, зникає і зникає, Я у власній рисунок, як в брижі дивлюсь на воді...* (Королівство Повалених Статуй). «Функціональне Я» є виявом помітної, конкретної, чітко окресленої життєвої позиції, яка є атрибутом особи екстравертивного типу: *Я готова прийняти щось більше за муки земні!... О, я знаю, за мить спалахну пелюстками живого вогню!* (Феєрія про диригента свічок).

У випадках семантизації «зіставного Я» ослаблюється значення «Я особистісного», тут головну роль відіграє історичний, етнічний дискурс: *І я уже – згоряю, не згоряю – Одна з живих, оплавлена свіча!* (Лиш крок ступи...); *В цій країні, де я тепер мешкаю, штири відсотки люду вірять, що будуть в пеклі, – ну, значить, напевно будуть. Щодо мене, то я вже була* (Постскриптум). За допомогою зіставного ряду **Я – Ви (Вам)** Оксана Забужко репрезентує унікальність, інакшість ліричної героїні, протиставляючи її загальній масі: *Але я тут випадком! – благаю крізь хруст кістяний І крізь скрегіт зубовний, – невже вам не видно різниці?* (З лікарняного щоденника).

«Я Особистісне», «Я функціональне» та «Я зіставне» перебувають в опозиції *свій-чужий* по відношенню до «Я ліричного персонажа», «опредметненого Я», «Я уособленого персонажа».

«Я ліричного персонажа» не передає семантики авторського Я. Зазвичай це персонаж, який висловлює своє ставлення до дій чи слів інших персонажів. Таке лінгвістичне явище властиве епічним жанрам. Оксана Забужко, репрезентуючи екстравертивний психологічний тип автора, використовує контекстуальну семантику «Я ліричного персонажа» в гендерному аспекті, де ліричним героєм виступає чоловік. Наприклад: *Мені не страшно. Я утік з Мадрида. Об мене смерть черкалася крилом. Оця іспанська замашна лопата Мене ще не скоро заGREBE – Я відкупивсь. Я малював їм папу* (Ель Греко). У наведеному прикладі поетеса актуалізує своє бачення мовного образу іспанського художника-маньєриста Ель Греко. Як представниця постмодерну Оксана Забужко у своїй поезії нерідко звертається до інтертекстуальних образів, зокрема чоловічих. Так, наприклад, образ давньогрецького героя Сізіфа інтерпретується авторкою по-новому, буденно, дещо вульгаризовано: *Якби думати так, я б давно вже рішився ума. Це скоріше – як звичка на власний не морщитись запах, Розумієш? Шкода, бо тлумачитись я не мастак. / Я ж цим каменем виховзав гору, що тулуб яйцем!* (Сізіф).

Особливо цікавим у семантичному дискурсі є «Я опредметнене». Цей референт розкривається за допомогою стилістичного процесу персоніфікації предметів, явищ чи абстрактних понять. В Оксани Забужко «Я опредметнене» простежується як продукт нестримуваної уяви, розмивання світів у постмодерному тексті, репрезентуючись персоніфікацією артефактів. Наприклад: *...І я лиш громадська вбиральня злови та безсилля (Дорогою до пекла); Я стану – кукла на петлі шнурка: і волоссям Барбі, і чорні колготки, і рот багряний – для цілунків, не для промов! Ти мене почепиш у себе в машині, прямо*

перед носом, і це – любов (Автопортрет зі свічкою). «Я опредметнене» може метафоризуватися в натурфактах та артефактах і набувати властивості постмодерну семантики іронії, переосмислення людського буття: *Я – вухо їх жалям, я – око їхнім снам, Я – той резервуар, в якій, на цівку стислі, З їх витеклих життів Спливають і джюрчать зіркі таємні смисли...* (Роковані на смерть). За допомогою семантизації «Я опредметненого» в просторових образах відбувається розширення меж свідомості ліричного героя, створення унікальної авторської моделі світотексту: *І знову віри набухає в мені виногородами слів, і я – його оболонка. І знов мені грань існування – туго до купи слесті* (Тьмарилось світу...); *Бо крізь станцію «Я» пролітають навзрід всі любові і втрати* (Тьмарилось світу...).

Ще одним семантичним центром сюжетної схеми поезії є займенник ТИ. Як відомо, **ТИ** – другий після ліричного Я семантичний центр вірша, одна зі складових його «сюжетної схеми». У деяких поезіях Оксани Забужко **ТИ** виступає відстороненим адресатом, віддаленим або зовсім не пов'язаним із ліричним героєм. Наприклад, *...А ти собі – гончар: ти просто місиш глину* (Похвала ярмарковому свистуну); *Ти ковтаєш клубок гарячий, Ти весь іще – з борсань і мерехтінь... Хлопчику, хлопчику, я тебе бачу – Але не можу застерегти...* (Хлопчику, хлопчику...). Екстравертивний психологічний тип породжує ще один ступінь семантизації займенника **ТИ**, коли **ТИ** дорівнює «особистісному Я»: *Ти відчуєш не зразу – Відчуєш, коли вже – по літі: Із двадцятого віку, немов із м'яча, Вже зі свистом виходить повітря* (Голосом вісімдесятих); *Проти місяця слово сій На дахи, асфальти – притьмом! На бетонній марті оцій Ти – остання виціліла відьма* (Вогняного напни плаща...).

Часто **ТИ** перебуває в діалозі з «ліричним Я», коли автором задається так звана нерозривна інтерсуб'єктна цілісність. При цьому **ТИ** залишається безіменним і асоціюється з любовним **ТИ**, реалізуючи код інтимізації: *І час закрутився назад, як спінінг, Й помчала вулиця назустріч тобі! І – очі-в-очах (чи це ти, чи я?) Ну як ти? Ти зараз куди?* (Зустріч); *Ти просто не знав, що мене неможливо покинути. Ти просто не знав, озирнувся і – через плече – пожалів. / Невже-таки – ти, і неже-таки – я, і неже-таки – ні?!* (З очима безгрішними...).

Отже, виявлення семантики займенників у художньому мовленні є особливо вагомим тому, що в системі мови займенники – це другорядний лексичний розряд, що не володіє ні самостійним значенням, ні будь-яким стилістичним відтінком. У поетичному мовленні Оксани Забужко займенники Я і ТИ мають декілька способів семантизації. Займенник «Я» зрідка семантизується референтом «Я особистісне», зазвичай безіменним, сензитивним, але екстравертивним, направленим зі своєю мовною свободою та розкутістю на маніфест у зовнішньому світі. Із «Я особистісним» тісно пов'язане «Я функціональне», семантично визначене особистісними орієнтирами митця-екставерта. Характерною для постмодерну є семантизація «опредметненого Я». В Оксани Забужко це глибоко індивідуалізовані, переосмислені образи артефактів та натурфактів. Зв'язок «ліричного Я» з «любовним ТИ» є засобом інтимізації, що поряд із дисгармонійністю, нестабільністю, динамікою є смисловими домінантами художнього світу Оксани Забужко.

Таким чином, займенники Я і ТИ, репрезентуючи свої можливості поетичної семантизації відіграють важливу роль у витворенні ідіостилю Оксани Забужко. Перспективним є дослідження ширшого кола займенників у ліриці авторки, а також вивчення поетики прономінативів у творчості інших представників постмодерну.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Виноградов В.В.** О языке художественной прозы // В. В. Виноградов Избранные труды. – М. : Наука, 1980. – 360 с.
2. **Вихованець І.Р.** Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець – К. : Наук. думка, 1998. – 225 с.
3. **Горпинич В.О.** Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / В.О. Горпинич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 335 с.
4. **Забужко О.** Вірші (1980-2013) / О. Забужко. – К. : Комора, 2013. – 302 с.
5. **Маленко О.О.** Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну) / О.О. Маленко. – Харків, 2010. – 488 с.
6. **Откупщикова М.И.** Местоимения современного русского языка в структурно-семантическом аспекте / М.И. Откупщикова. – Ленинград, 1984. – 88 с.
7. **Падучева Е.В.** Семантические исследования. Семантика времени и вида. Семантика нарратива / Е.В. Падучева. – М., 1996. – 288 с.
8. **Селиванова Е.А.** Основы лингвистической теории текста и коммуникации: монографическое учебное пособие / Е.А. Селиванова – К. : ЦУЛ «Фитосоциоцентр», 2002. – 336 с.
9. **Селиверстова О.Н.** Местоимения в языке и речи / О.Н. Селиверстова. – М. : Наука, 1988. – 180 с.
10. **Тынянов Ю.Н.** Поэтика. История литературы. Кино / Юрий Николаевич Тынянов. – М. : Наука, 1977. – 575 с.